

„Kes tööd ei tee, ei pea ka sööma!”

Ühe lootusetu võitluse lugu: Nõukogude töökohustus ja parasiitide vaenamine Eesti NSV-s

Indrek Paavle

Pealkirjas tsiteeritud vana heebrea õpetussõna pärineb Pauluse kirjast, milles apostel hoiatab tessalooniklasi „logelejate vendade eest“, ning lugematute hilisemate tsitaatide ja adaptatsioonide seas leidis see mõttetera koha ka Nõukogude 1936. aasta konstitutsioonis.¹ Seda korrati järgmises, 1977. aasta põhiseaduses, liiduvabariikide konstitutsioonides, töökoodeksites, parteidirektiivides ja lugematutes propagandatekstides, mis näitab, kui oluliseks peeti end „tööraha riigina“ esitlevas NSV Liidus töökohustust. Ideoloogia oli aga ainult mündi üks pool, sest mida aeg edasi, seda selgemini oli näha, et töökohustust on vaja praktilistel põhjustel. Eraomandi kaotamise ja majanduse riigistamisega tekkinud käsumajanduses ei toonud tubli töö kaasa erilisi materiaalseid hüvesid ja töötajate motivatsioon langes. Töödistsipliini halvenemine ja tootlikkuse langus muutusid Nõukogude majanduse endeemilisteks hädadeks. Üldist töödistsipliini langust soodustas ka asjaolu, et industrialiseerimise käigus kasvas tööliskond kiiresti maarahva arvelt ja äsjaste talupoegade ettekujutus töödistsipliinist oli midagi muud, kui neilt linnas oodati – nad olid harjunud oma tööaega ise korral-

dama ning kindlaks kellaajaks tööle tulemine ja kellast kellani töötamine oli neile võõras. Töötingimuste halvenemine sundis inimesi paremate olude otsingul ka sageli töökohta vahetama, mis tootmist omakorda takistas.² Neid probleeme ei osatud lahendada teisiti kui sunniga, mida kommunistlik võim harjus kasutama kõigis eluvaldkondades.

Käesolev artikkel käsitlebki neid sunnivahendeid. Selgitatakse, milliseid repressiivabinõusid kasutati töökohustuse täitmise tagamiseks ja viletsa töödistsipliiniga võitlemiseks, kuidas muutus valdkonna regulatsioon ja millised olid selle tagajärjed. Eesti NSV osas olen püüdnud kokku arvutada ka töökohustuse ja töödistsipliini rikkumise eest karistatute hulka ning seda kontingenti iseloomustada. Otsin vastust ka küsimusele, kas või mil määral rakendati Eestis parasiitidevastaseid seadusi ja kriminaalkoodeksi vastavaid paragrahve poliitilistel põhjustel.

Selliseid juhtumeid, kus tööõigust rakendati poliitilistel eesmärkidel, kiusates parasiitluse süüdistusega taga oma tegevuse või vaadete tõttu režiimile tülikaid inimesi, tuli NSV Liidus ette, nagu näitas kas või Jossif Brodski süüasi.³ Brodski asumisele saatmisest

¹ Uus Testament, 2Ts: 3, 10. 1936. aasta konstitutsioon ütles, et töö on NSV Liidus iga töövõimelise kodaniku kohuseks ja auasjaks põhimõttel: „kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma“ ja deklareeris, et NSV Liidus teostatakse sotsialismi põhimõtet „igäühelt tema võimete kohaselt, igäühele tema töö järgi“.

² D. Filtzer. Soviet workers and late Stalinism. Labour and the restoration of the Stalinist system after World War II. Cambridge, 2002, lk. 159–160.

³ Brodski ründamine algas novembris 1963 ajakirjas Večernij Leningrad avaldatud laimuartiklist, kus poeti söimati muu hulgas „liiderlikuks ja küüniliseks parasiidiks“. Veebruaris 1964 mõistis üks Leningradi rahvakohtus ta parasiitluses süüdi ja määras maksimumkaristusena viieks aastaks väljasaatmisele (vt.: R. E. Burford. Getting the bugs out of socialist legality: The case of Joseph Brodsky and a decade of Soviet anti-parasite legislation. – The American Journal of Comparative Law 1974, nr. 3, lk. 465–508).

räägiti terves ilmas, aga NSV Liidus mõjutas parasiitidevastane paradigma tugevasti kogu ühiskonda ja seda mäletatakse eriti vene kultuuriruumis siiani. See leidis oma koha kirjanduses ja popkultuuris ning tõi käibesse uusi sõnu ja anekdoote. Unustada ei saa ka kommunistlikule režiimile algusest peale iseloomulikku „vaenlase“ otsimist. Stalini terrorirežiimi ajal oli tegelikke ja eriti väljamõeldud vaenlasi hordide kaupa, aga hiljem oli Nõukogude võim mõneti silmitsi probleemiga, et vaenlasi oli jäänud väheks. Polnud enam öieti kedagi, keda propaganda saaks süüdistada ühiskonna kõigis hädades, ja „parasiidid“ sobisid juba kontseptuaalselt hästi sihtmärgiks. „Parasiidiks“ tembeldamise eest polnud tegelikult kaitstud keegi, või nagu on öelnud professor Sheila Fitzpatrick – „enam-vähem iga Nõukogude inimene oli potentsiaalne parasiit“.⁴

Eesti NSV-s oli „parasiitide“ probleem eeldatavalt väiksem. Töödistsipliin oli kõrgem ning kerjuseid ja hulkureid oli vähem kui mõnes teises NSV Liidu osas, aga üleliidulised seadused kehtisid ka Eestis ja unifitseerimise tingimustes tuli ka siin jälgendada üleliidulisi eeskujusid – püüda kerjuseid ja hulkureid, karistada „ühiskonnastaseid, parasiitlikke elemente“. Samas oli unifitseeritud ja demokraatliku tsentralismi põhimõttel toimivas Nõukogude võimumechanismis töö- ja sotsiaalvaldkondades liiduvabariiklikul tasandil suhteliselt rohkem võimu, mis annab võimaluse otsida regionaalseid erinevusi.

Uurimuse peamiseks allikabaasiks on Eesti arhiivides säilitatavad õigusaktid, nende rakendamise juhised ja täitmise kontrolli aruanded koos kriminaalstatistikaga. Õiguse arengu käsitlemisel kohtame teatud raskusi, sest kõiki õigusakte pole lihtne leida. Eriti

Stalini ajal, aga ka hiljem, oli suur osa normatiividest NSV Liidus salajased, nii et öieti on probleemiks pigem asjaolu, et kuni uurija käsutuses pole täit komplekti üksteisele viitavaid seadusi ja määrusi, ei tea ta, millised õigusaktid üldse eksisteerisid.⁵

Eraldi tuleb peatuda teisel probleemil, milleks on kriminaalstatistika usaldusväärsus, sest Nõukogude statistika tööevastavuses on sageli kaheldud. Enamiku vaadeldavatest karistustest määrasid esimese astme kohtud ehk rahvakohtud, kes pidid regulaarselt esitama aruandeid. Kohtutes koostati neid paraku lohakalt ja mõnikord ei koostatud üldse.⁶ Kohtute tegevust kontrollisid justiitsministeerium (1946. aastani kohtu rahvakomissariaat, aastatel 1946–1960 kohtuministeerium) ning ülemkohus, kes koostasid koondaruandeid ja kohtupraktika üldistusi. Siseministeeriumis (1946. aastani siseasjade rahvakomissariaat, 1963–1968 ühiskondliku korra kaitse ministeerium) koostati aruandeid kuritegude uurimise, kurjategijate jälitamise ja süüasjade liikumise kohta. Siseministeeriumi andmete eeliseks ongi nende rohkus, sest ministeeriumisse koondus kogu info kriminaalasjade kohta – alates profülaktikast ja kurjategija jälitamisest kuni kohtuotsuse täitmise järelevalveni.

Aruannete võrdlemisel avastame mõnikord, et arvud ei lange kokku, mis paneb küsima, kas tegu on juhuslike vigade või võltsimisega. Olaf Mertelsmann, kes on palju tegelenud Nõukogude majandusstatistikaga, kinnitab enda ja Lääne kolleegide kogemusele tuginedes, et andmete otsest võltsimist tuli harva ette, pigem jäeti mingid andmed lihtsalt avaldamata ja enamasti oli probleemiks vildakas meetoodika.⁷ Nagu majandusnii pole ka kriminaalstatistika puhul ühtegi

⁴ Š. Ficpatrik. Parazity obščestva: kak brodjagi, molodye bezdel'niki i častnye predprinimateli mešali kommunizmu v SSSR. – Sovetskaja social'naja politika: sceny i dejstvjuščie lica, 1940–1985. Moskva, 2008, lk. 252.

⁵ Näiteks olulist 23. juuli 1951. aasta NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi (ÜNP) seadluse teksti ma Eesti arhiividest ei leidnud ja ka Vene arhiivides töötanud uurijad pole leidnud selle tervikteksti (Š. Ficpatrik. Parazity obščestva, lk. 223).

⁶ Näiteks 1945. aasta kohta saatsid aruande rahvakomissariaadile 30 rahvakohut 41-st. 1952. aasta esimese kvartaluaruande jättis esitamata 13 rahvakohut 60-st (ERA, f. R-984, n. 4, s. 232, l. 1; s. 421, l. 1).

⁷ O. Mertelsmann. Nõukogude statistika probleeme – allikakriitiline lähenemisviis. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil. Uurimusi historiograafiast, allikaõpetusest ja institutsioonidest. Tartu, 2012, lk. 517.

arukat põhjust, miks pidanuks ametkonnad kõiki andmeid võltsima, seda enam, et valdav osa aruannetest kandis märget „täiesti salajane“. Küll aga juhtus, et kuna aruandevormid olid üleliidulised, kriminaalkoodeksid seevastu liiduvabariiklikud ega olnud identsed, ei osatud aruandeid täita. Seda enam, et vormid tihti muutusid, peegeldades seadusandluse ja prioriteetide muutusi. Nii võivad samad arvud ühes aruandes tähistada ühte ja teises teist, näiteks on mõnikord raske aru saada, kas arvud näitavad algatatud kriminaalasju või hoopis süüdimõistetud inimesi. Alati jääb ka võimalus, et aruande koostaja oli lihtsalt loll või lohakas.

Muidugi oli ka selliseid andmeid, mida oli raske või võimatu hiljem kontrollida ja mis võidi välja mõelda, eriti kui suuremate arvude näitamine oli aruandjale kasulik. Ka Mertelsmann möönab, et mõnigi kord seesama institutsioon, mis võttis ebaolulisi arve õhust, oli väga täpne juhul, kui andmeid sai üle kontrollida.⁸ Kuritegevuse statistikas tuleb ettevaatlikult suhtuda igasuguste kontrollimiste ja väljaselgitamiste arvudesse, sest oma suure töö näitamiseks võidi kirja panna väljamõeldud arve ja kui rikkumisi ei avastatud, oli neid hiljem võimatu muude andmetega võrrelda. Teine lugu oli siis, kui rikkumise menetlus liikus miilitsast prokuratuuri, kohtusse või täitevkomiteesse. Arvud pidid klappima ja vastuolud tekitasid aruande koostajatele sekeldusi. Nii et usutavasti võib keskasutustes

koostatud aruandeid teatud piirini usaldada, aga neid tuleb võimaluse korral omavahel võrrelda. Teatud veavõimalus muidugi jääb ja iga aasta kohta ei pruugi andmeid leidudagi. Et ka rahvakohtute kohtutoimikud ja registrid pole kõik säilinud ja nende läbitöötamine on tohutult töömahukas, pole karistatute arvu täpne väljaselgitamine alati võimalik – ilmselt pole see ka vajalik – ja tuleb piirduda hinnangutega.

Eesti ajalookirjanduses pole teemat eriti käsitletud.⁹ 1940. aasta töödistsipliini seadusest ja 1960. aastate kampaaniatest on uurimusi avaldanud mitu Vene teadlast.¹⁰ Stalini-aegseid töödistsipliini kampaaniaid on käsitlenud ka Lääne uurijad, nagu Peter H. Solomon ja David R. Shearer, kes juhib tähelepanu NSV Liidus läbi viidud poliitiliste repressioonide kõrval toimunud „sotsiaalsele repressioonidele“ (*social repression* või *social order repression*).¹¹ Briti ajaloolane Donald Filtzer on avaldanud mitu põhjalikku uurimust Nõukogude tööliskonnast ja töösuhetest, kus käsitleb ka töödistsipliini küsimusi ja repressiivpoliitikat.¹² Hruštšovi parasiitidevastasest kampaaniast koos eelja järeллоoga on põhjaliku artikli avaldanud ka nimekas Ameerika ajaloolane professor Sheila Fitzpatrick.¹³

Mina tänan selle artikli kirjutamisel saanud kasulike nõuannete eest Viktor Niitsood, Toomas Hiitot, Peeter Kaasikut ja Meelis Maripuud.

⁸ O. Mertelsmann. Nõukogude statistika probleeme, lk. 520.

⁹ Põgusalt olen seda teinud ise passisüsteemi käsitlevas artiklis: I. Paavle. Ebaühtlane ühtne süsteem. Sovetliku passisüsteemi kujunemine, regulatsioon ja rakendamine Eesti NSV-s. 1.–2. osa. – Tuna 2010, nr. 4, lk. 37–53; 2011, nr. 2, lk. 43–67.

¹⁰ O. Xlevnjuk. 26 ijunja 1940 goda: illjuzii i real'nosti administrativnaja. – Kommunist 1989, nr. 9, lk. 86–95; V. Zemskov. Ukaz ot 26 ijunja 1940 goda (ešče odna kruglaja data). Raduga 1990, nr. 6, lk. 44–46; V. Zemskov. Organizacija rabočej sily i užestočenie trudovogo zakonodatel'stva v gody vojny s fašistskoj Germaniej. – <http://www.politpros.com/journal/read/?ID=3167&journal=160> [02.12.2014]; T. Lastovka. Tunejadstvo v SSSR (1961–1991): juridičeskaja teorija i social'naja praktika. – Antropologičeskij forum 2011, nr. 14, lk. 212–229.

¹¹ P. Solomon. Sovetskaja justicija pri Staline. Moskva, 2008. Esmatrükk: P. H. Solomon. Soviet criminal justice under Stalin. Cambridge, 1996; D. R. Shearer. Policing Stalin's socialism. Repression and social order in the Soviet Union, 1924–1953. New Haven; London, 2009.

¹² D. Filtzer. Soviet workers and late Stalinism; D. Filtzer. Soviet workers and de-Stalinization. The consolidation of the modern system of Soviet production relations, 1953–1964. Cambridge, 2002.

¹³ Š. Ficpatrik. Parazyty obščestva. Esmaavaldatud: S. Fitzpatrick. Social parasites. How tramps, idle youth, and nusy entrepreneurs impeded the the soviet march to communism. – Cahiers du monde russe et sovetique 2006, nr. 1/2.

Mõistetest

Pöörame tähelepanu ka artiklis esinevatele mõistetele. Alustada tuleb sellest, mis on „töö“, sest selleks loeti NSV Liidus üksnes sotsialistliku ühiskonna hüvanguks tehtavat „ühiskondlikult kasulikku tööd“ (edaspidi – ÜKT).¹⁴ Töö oli see, mida tehti riigiasutuses või -ettevõttes, kolhoosis või käsitöökooperatiivis. Mis tahes vormis eraettevõtlus „tööna“ arvesse ei läinud ja selle jaoks olid kriminaalkoodeksites koguni eraldi paragrahvid, nagu „eraettevõtjalik tegevus“, „keelatud tööndus“ jm.

Teema peamine mõiste „parasiit“ – kasutan seda edaspidi jutumärkideta – pärineb bioloogiast, kus parasiit ehk nügiline tähendab teiste organismide kulul elavat olendit. Kommunistlik ideoloogia laenas seda mõistet kirjeldamiseks sarnast nähtust ühiskondlikes suhetes – parasiidina käsitleti inimest, kes tööd ei tee ja elab teiste, ausate inimeste kulul. Parasiidi mõiste tuli kasutusele kohe Nõukogude võimu alguses (ja isegi varem – näiteks Lenin kirjutas „parasiitlikest klassidest“). Stalini ajal oli mõiste defineeritud ebamääraselt, mis võimaldas selle kategooria alla mahutada igasuguseid inimesi – näiteks 1948. aasta seadustes piirduski „ühiskonnavastase, parasiitliku eluviisi“ määratlus inimestega, kes ei taha ausalt töötada.¹⁵

Destaliniseerimise käigus püstitatud „sotsialistliku seaduslikkuse“ loosung sundis kuriteo koosseisu täpsustama. 1957.–1961. aasta seadused defineerisid, et parasiidid on isikud, kes isikliku rikastumise eesmärgil tegelevad keelatud töönduse ja eraettevõtjaliku tegevuse, äritsemise ja kerjamisega, saavad mittemõistliku tulu isiklike autode, suvilate ja indivi-

duaalkasutuses oleva maa mittesihhipärasest kasutamisest, võõra tööjõu ekspluateerimisest jne.¹⁶ Tähtsa koha omandas arusaam „mittetõisest tulust“, mille all mõisteti igasugust eraettevõtjalikku tegevust ja millega tegelejate tähistamiseks võeti õigusaktides kasutusele vana sõna „muidusööja“ (*tunejadec*), mida oli kasutatud ka tsaariaegsetes seadustes. Hilisemad normatiivid ja dokumendid kasutasid kahte põhimõistet sageli koos, rääkides „parasiitidest ja muidusööjatest“. Koos esinesid sageli ka parasiitluse vormid „hulkurlus“ ja „kerjamine“ (*brodjažničestvo* ja *poprošajničestvo*, ka *niščenstvo*).

1970. aastal uuendati „ühiskonnavastase, parasiitliku eluviisi“ määratlust – selle all tuli mõista pikaajalist (s. o. üle kahe kuu) kõrvalehoidmist ÜKT-st, samuti lühiajalist ja juhuslikku tööd, mis ei kesta üle kahe kuu, kui need teod annavad tunnistust, et isik kangekaelselt ei taha tegelda ÜKT-ga, ja kui nende tegudega kaasneb avaliku korra või sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumine, süstemaatiline joomine või muu ühiskonnavastane tegu. „Süstemaatilise hulkurluse“ all tuli mõista rohkem kui kaks kuud alalist töö- ja elukohta mitte omava (olenemata sissekirjutusest) täiskasvanud töövõimelise isiku süstemaatilist liikumist tööle asumise eesmärgita linna või rajooni, liiduvabariigi või NSV Liidu piires, kui sellega kaasnes elamine vaksalites, põõningutel, keldrites või juhututtavate juures ja elatise hankimine juhuslikest allikatest. 1970. aastate keskpaigast, kui kõik parasiitluse asjad koondati kriminaalkoodeksis ühe paragrahvi alla, mis kirjeldas „süstemaatilisi hulkureid“ ja „muid pikaajalisi parasiite“, uuendati definitsiooni veel kord: eluviis oli parasiitlik, kui isiku ainsaks või peamiseks

¹⁴ ÜKT omakorda võib tähendada erinevaid asju. Sovetiajal elanud inimesed mäletavad ÜKT-d kui ühiskondlikult kasulikku tööd, mis oli formaalselt vabatahtlik, aga sisuliselt kohustuslik. Näiteks kooliõpilased pidid ÜKT nime all koguma vanapaberit ja vanarauda ning tunnistusele pandi ka „ÜKT tunnid“, mida sai korrapidajaks olemise või majandustööde (näiteks lumetõrje või koolimaja remont) eest ja mida tuli õppeaasta jooksul koguda teatud kindel arv. Eesti Vabariigi kriminaalkoodeksis oli ÜKT sätestatud kui vabadusekaotuse alternatiiv ja asenduskaristus, 2002. aasta karistusseadustikus asendati see mõistega „üldkasulik töö“.

¹⁵ Ukaz PVS SSSR „O vyselenii v otdalennye rajony lic, zlostno ukлонjajuščixsja ot trudovoj dejatel'nosti v sel'skom xozjajstve i veduščix antiobščestvennyj, parazitičeskij obraz žizni“, 02.06.1948. – Otečestvennyje arxivy 1993, nr. 2, lk. 37–38.

¹⁶ Eesti NSV seaduse „Võitluse tugevdamisest ühiskonnavastaste, parasiitlike elementide vastu“ rakendamise korra, 22.07.1961, ERA, f. R-3, n. 3, s. 4313, l. 1–4.

elatusallikaks on mittetöine tulu ehk ennustamine, prostitutsioon, hasartmängud, eluruumide, suvila või esemete üürimine, pansionaatide organiseerimine, saherdamine, hangeldamine jne. Kui sellele lisandus liikumine ühest paigast teise ja alalise elukoha puudumine, oli tegemist hulkuriga. Hulkurlus loeti süstemaatiliseks ja parasiitlus pikaajaliseks, kui nendega tegeleti üle nelja kuu järjest või aasta jooksul kokku.¹⁷

Seadustes kirjeldatute kõrval olid kasutusel mõisted, mida on sageli peetud kõnekeeke väljenditeks, aga mida kasutati ka õiguskirjanduses ja ametlikes dokumentides, näiteks siseministeeriumi aruandluses. Levinumad olid kindla elukohata isik ehk BOMŽ (*bez opredelennogo mesta žitel'stva*) ja kindla tegevusalata isik ehk BOZ või BORZ (*bez opredelennogo roda zanjatij*). Neist omakorda tekkisid slängisõnad *bomžik* ja *borzoi* selliste tüüpide kohta, kes järjekindlalt keeldusid n.-ö. ausale tööle asumast ja keda sovetlik vangla- või *blatnoi*-kultuur ning selle mõjul ka popkultuur kippusid heroiseerima.

Töödistsipliini rikkumine oli juba enne Teist maailmasõda täpsemalt defineeritud. Peamised rikkujad olid töölt põhjuseeta puudujad ehk luusurid (*progul'sčik*) ja jooksikud (*letun*), s. t. inimesed, kes vahetasid väga tihti töökohta. Lisaks kohtab dokumentides ja eriti propagandatekstides veel mitmeid nimetusi, nagu loodrid (*lodyri*, *bezdel'niki*), ahnitsejad (*rvači*) jne.

Nõukogude võimu esimesed 20 aastat

10. juulil 1918 vastu võetud esimene Nõukogude konstitutsioon kehtestas kohe üldise töökohustuse, deklareerides, et see on vajalik „ühiskonna parasiitlike kihtide“ hävitamiseks ja majanduse organiseerimiseks. Sama

aasta lõpul kehtestatud esimene Nõukogude töökoodeks nägi ette töökohustuse kõikidele Nõukogude Venemaa kodanikele. Kontrollivahendina võeti kasutusele tööraamatud, mida hakati kõigepealt andma neile, kes tööd ei teinud – 5. oktoobri 1918. aasta dekreet tegi tööraamatute omamise kohustuslikuks „mittetöötavale elemendile“.¹⁸ 1919. aasta kevadel tehti tööraamatu omamine kõigile kohustuslikuks ja keelati omavoliline töökoha vahetamine. Sõjakommunismina tuntud majanduspoliitika kulmineerudes hakkasid rahvakohtud ja revolutsioonilised tribunallid 1920. aastal töökohustuse mittetäitjaid karistama.¹⁹ Kodusõja lõppedes saabus lühike liberaalsem periood uue majanduspoliitika (NEP) näol ja 1922. aastal kehtestatud uus töökoodeks sisuliselt kaotas üldise töökohustuse, nähes ette võimaluse sundida inimesi tööle vaid erakorralistel juhtudel, näiteks loodusõnnetuste tagajärgede likvideerimisel.²⁰ 1924. aasta NSV Liidu konstitutsioon töökohustust ei maininud.

Olukord muutus radikaalselt pärast NEP-ist loobumist ja industrialiseerimiskampaania algust. 1930. aastaid iseloomustas töötajate õiguste pidev vähenemine ning töödistsipliini ja karistuste karmistumine. 1929.–1930. aastal tasalülitati ametiühingud, keelati tööjõu vaba liikumine ja suleti tööbörsid. 1932. aastal tühistati töökoodeksi paragrahv, mis keelas töölisi nende nõusolekuta ühest ametist teise üle viia, ja hakati ka ühepäevast tööluusi karistama automaatse vallandamisega.²¹ Samal ajal hakati üha agaramalt jälitama neid, kes ei töötanud ja olid seega režiimi jaoks kasutud. 1933. aastal kasutusele võetud passisüsteem viis vaenamise uuele tasandile – tööealised töövõimelised inimesed, kes kuskil ei töötanud ega õppinud, loeti nn. ühiskonnavastaste kategooriate hulka (lisaks

¹⁷ ENSV ÜNP otsus, 29.05.1970, ERA, f. R-3, n. 3, s. 7734, l. 1–2; Eesti NSV kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1980, lk. 576.

¹⁸ Tööraamatut hakati ühtlasi käsitlema isikut tõendava dokumendina, milleta oli keelatud riigisisene liikumine, toidukaartide saamine ja muud hüved (vt.: I. Paavle. Ebaühtlane ühtne süsteem. 1. osa, lk. 39).

¹⁹ Dekret SNK 29. jaanuar 1920. – Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakonodatel'stva SSSR i RSFSR 1917–1952 gg. Moskva, 1953, lk. 65–66.

²⁰ M. Matthews. The passport society: controlling movement in Russia and the USSR. Boulder, 1993, lk. 18–19.

²¹ P. Solomon. Sovetskaja justitsija, lk. 293; R. Overy. Diktaatorid. Hitleri Saksamaa ja Stalini Venemaa. Tallinn, 2007, lk. 268.

kriminaalkorras karistatutele ja maalt linna põgenenud kulakutele). Neile ei antud passi ja nad tuli välja saata suurematest linnadest ja seejärel vastavalt passirežiimi laienemisele üha uutelt aladelt.²² 1935. aastal hakati kindla töö- ja elukohata isikuid ja nn. elukutselisi kerjuseid kuni viieks aastaks parandusliku töö laagritesse saatma (jällegi sarnaselt kriminaalidele ja kulakutele) ning kampaania korras võeti poole aastaga Moskvast kinni üle 38 000 ja Leningradis üle 26 000 kindla töö- ja elukohata isiku.²³

1938. aasta määrus töödistsipliini tugevdamisest kohustas ettevõtete ja asutuste juhtkondi koos ametiühinguorganitega alustama otsustavat võitlust kõigi töödistsipliini ja töö sisekorra eeskirjade rikkujate, töölt puudujate, logelejate, ahnitsejate ja kõigi teiste vastu, kes töökohustustesse ebaausalt suhtuvad. Töölt puudumise, tööle hilinemise ja enne tööpäeva lõppu lahkumise eest nähti ette karistused, näiteks kolm hilinemist kuu aja jooksul tõi automaatselt kaasa vallandamise, kusjuures vallandatud tõsteti välja ka riigi antud elamispinnalt ja jäid ilma toidukaartidest. 15. jaanuaril 1939 taaskehtestati üldkohustuslik tööraamat, kuhu pandi kirja kõik töökohad, distsipliinirikkumised ja karistused. Asutuste juhtidelt nõuti igal hommi-

kul nimekirja koostamist, kus iga nime taha märgiti hilinenud minutite arv. Prokuratuur algatas selle põhjal üle 20 minuti hilinejate suhtes kohe kohtuasja ja rahvakohus mõistis karistuseks kuni kuus kuud paranduslikke töid.²⁴

Töötajate sunnismaisus ja töödistsipliini rikkumise kriminaliseerimine

Töötajate sunnismaisusele anti lõplik kuju 26. juuni 1940. aasta seadusega, millega anti ühtlasi uus sisu tööaja tähendusele. Tööpäeva pikendati varasemalt kuuelt või seitsmelt tunnilt kaheksale ja töö viidi kuuepäevaselt seitsmepäevasele nädalale, „lugedes seitsmenda nädalapäeva – pühapäeva – puhkepäevaks”.²⁵ Töölt omavoliline lahkumine ja üleminek teise asutusse keelati ära, vastava loa sai anda ainult asutuse juht tervislikel põhjustel või seoses vastuvõtmisega õppeasutusse. Töödistsipliini rikkumine kriminaliseeriti – töölt omavolilise lahkumise eest nähti ette 2–4-kuuline vanglakaristus ja tööloos tõi kaasa kuni 6 kuud paranduslikke töid töökohas ühes kuni 25% mahaarvamisega palgast. Rahvakohtunikud pidid 26. juuni seaduse asju menetlema ilma rahvakaasistujateta ja neilt nõuti maksimumkaristuste määramist.²⁶

²² I. Paavle. Ebaühtlane ühtne süsteem. 1. osa, lk. 46–47.

²³ D. R. Shearer. Policing Stalin's socialism, lk. 208–209.

²⁴ NSVL RKNi määrus „Tööraamatu sisseseadmisest”, 20.12.1938; NSVL RKNi, ÜK(b)P KK ja ÜAÜKNI määrus „Abinõudest töödistsipliini korraldamiseks, riikliku sotsiaalkindlustuse praktika parendamiseks ja sel alal kuritarvituste vastu võitlemiseks”, 28.12.1938. – Vene NFSV tööseaduste koodeks. Ametlik tekst muudatustega kuni 1. jaanuarini 1947. a. ühes paragrahvide järgi süstematiseeritud materjale sisaldava lisaga. Tartu, 1947, lk. 71–80; 104–106; O. Xlevnjuk. 26. juuni 1940. aasta seadus, lk. 86.

²⁵ Kuidas seitsmepäevase tööaeg juures saab olla üks puhkepäev, on raske mõista ja seda ei selgitanud ka seaduse rakendamismäärus, mis ütles, et lisaks pühapäevadele on mittetööpäevad ka 22. jaanuar, 1. ja 2. mai, 7. ja 8. november ja 5. detsember, ning käskis kõik ülejäänud päevad aastast, nii linnades kui maal, lugeda tööpäevadeks. Ilmselt lisati pühapäeva kui puhkepäeva klausel seadusse selleks, et mitte minna vastuollu konstitutsiooniga, mis deklareeris NSV Liidu kodanike õigust puhkusele.

²⁶ NSVL ÜNP seadlus „Kaheksatunnisele tööpäevale ja seitsmepäevasele tööaegale ülemineku ning ettevõtetest ja asutustest töölise ja teenistujate omavolilise lahkumise ärakeelamise kohta”, 26.06.1940. – Vene NFSV kriminaalkodeks. Ametlik tekst muudatustega kuni 1. augusti 1944. a. ühes paragrahvide järgi süstematiseeritud materjale sisaldava lisaga. Ametlik tõlge. Tartu, 1947, lk. 71–76. Eraldi seadustega kehtestati samasugused piirangud kutsekoolides, põllumajanduses, transpordiettevõtetes jne. 10. augustil 1940 kehtestati aastane vanglakaristus huligaansuse, praagi tootmise ja pisivarguste eest töökohal. Viimane oli vajalik seetõttu, et seadus nägi pisivarguste eest ette vallandamise ja töölised olid hakanud kasutama kavalust – töökohta vahetada soovija varastas midagi ja saigi töölt lahti, uue töökoha leidmine polnud tööjõupuuduse tõttu aga raske. (NSVL ÜNP seadlus, 10.08.1940. – Sbornik dokumentov, lk. 407; http://ru.wikisource.org/wiki/Указы_Президиума_Верховного_Совета_СССР [01.11.2014]; O. Xlevnjuk. 26. juuni 1940. aasta seadus, lk. 91–92; D. Filtzer. Soviet workers and late stalinism, lk. 162)

1941. aasta lõpul võrdsustati omavoliline lahkumine sõjatööstuse ettevõtetest deserteerimisega ja kehtestati selle eest 5–8-aastane vabadusekaotus.²⁷

Need seadused tõid kaasa miljonitesse ulatuva süüdimõistetute arvu. 26. juuni seaduse alusel karistati NSV Liidus üldse kõige rohkem inimesi: juba 1940. aasta jooksul mõisteti süüdi üle kahe miljoni inimese, mis oli 62% kõigist sel aastal NSV Liidus kriminaalkorras süüdimõistetutest ja kellest üle 320 000 pandi vangi. Nii suur karistatute hulk tulenes seaduse väga lihtsast kohaldatavusest ning rangest kontrollist kohtu- ja prokuratuuriorganite ning asutuste ja ettevõtete juhtkondade üle. Viimased maadlesid tööjõupuudusega ja kippusid väikeste distsipliinirikumiste korral silma kinni pigistama, karmi kontrolliga aga loodi hirmuõhkkond, et juhtkond saab sel juhul ise karistada. Sõja ajal registreeriti 26. juuni seaduse alusel üle miljoni süüasja aastas ja veel 1945. aastal moodustasid need 52% kõigist kriminaalasjadest. 1945. aasta juulis seoses sõja lõpuga välja kuulutatud amnestia laienes kõigile luusi, hilinemise või omavolilise lahkumise eest süüdimõistetutele, aga 26. juuni seadust rakendati pärast seda massiliselt edasi. 1947–1950 pandi igal aastal selle alusel vangi üle 200 000 inimese. Kokku mõisteti aastatel 1940–1955 26. juuni seaduse alusel NSV Liidus süüdi 16 miljonit inimest, kellest vabadusekaotu-

sega karistati ligi kolme miljonit. Lisaks sai 26. detsembri 1941. aasta seaduse alusel sõjatööstusest deserteerimise eest seaduse kehtivusaajal (1941–48) karistada ligi miljon inimest.²⁸

26. juuni seadus kehtis enam-vähem ühesugusena 11 aastat, kuni seda muudeti 14. juuli 1951. aasta seadusega. Viimane dekriminaliseeris osa rikkumistest, tühistades 26. juuni seaduse 5. paragrahvi, mis käskis kõik omavoliliselt lahkujad vangi ning luusurid ja hilinejad paranduslikele töödele mõista. Kõik 5. paragrahvi alusel karistust kandvad isikud vabastati ja nende karistus kustutati.²⁹ Lühemaid tööluuse karistati edaspidi distsiplinaarkorras (trahv, töötasust kinnipidamine, preemiast ilmajätmine, palga alandamine, vallandamine) või saadeti sellised asjad asutuse juhi poolt arutamiseks seltsimehelikku kohtusse. Tõsisemate rikkumiste eest säilis kriminaalvastutus. 14. juuli seaduse §3 nägi korduva (üle kahe korra kolme kuu jooksul)³⁰ või pikema kui kolmepäevase tööluusi korral karistusena ette kuni 6 kuud paranduslikke töid töökohas ühes palga vähendamisega kuni 25%. §4 sätestas töölt omavolilise lahkumise eest sama karistuse või 2–4 kuud vabadusekaotust. Karistus kehtis aasta, kui selle aja jooksul ei sooritatud uut kuritegu.³¹ Aruannetesse ilmusid nüüd eraldi lahtrid nn. tööluusi asjade kohta (seaduse §3 alusel) ja omavoliliselt lahkumise asjade kohta (§4 alusel).

²⁷ Sõja ajal laiendati seaduse alla veel rida tööstusi, näiteks kõik söe-, nafta- ja tekstiilitööstusettevõtted. (V. Zemskov. Organizacija rabočej sily)

²⁸ Spravka [– – –] o čisle osuždennyx sudebnymi organami SSSR za period c 1940 g. po ijun' 1955 g. – Istorija stalinskogo Gulaga. Konec 1920-x–pervaja polovina 1950-x godov. Tom 1, Massovyje repressii v SSSR. Moskva, 2004, lk. 603–607; P. Solomon. Sovetskaja justicija, lk. 291–292; 310–312; 407–408; D. Filtzer. Soviet workers and late stalinism, lk. 162–163; V. Zemskov. Organizacija rabočej sily.

²⁹ Karistus oli karistuse kandmise järgne meede, omamoodi katseaeg, mille jooksul sooritatud uue kuriteo eest võidi mõista rangem karistus, kui oleks mõistetud ilma karistatuseta. Karistatuse ajal kehtisid ka elukoha piirangud, samuti oli karistusega isikutel teatud ametikohtadel töötamine keelatud.

³⁰ Korduva tööluusi mõiste pakkus teatud tõlgendusvõimalusi, näiteks üks kassatsiooniasi 1952. aastast, mis jõudis välja NSVL Ülemkohtu kolleegiumisse. Töötaja puudus töölt 28.–30. aprillil ja 3. mail, kusjuures 1. ja 2. mai olid puhkepäevad. Rahvakohus käsitles seda ühe tööluusina, ENSV Ülemkohus tühistas otsuse, tõlgendades seda kahe eraldi tööluusina, aga Moskvast tühistati omakorda see otsus, leides, et tegemist oli ikkagi ühe neljapäevase tööluusiga (ERA, f. R-984, n. 3, s. 72, l. 113).

³¹ Ukaz PVS SSSR, 14.07.1951. – http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4817.htm [25.11.2014]; V. Zemskov. Organizacija rabočej sily. Seaduse eestikeelne pealkiri dokumentides on „Töölise ja teenistujate kohtuliku vastutuse asendamisest töölt põhjuseta puudumise eest, välja arvatud korduval ja kestvadel töölt põhjuseta puudumise juhud, distsiplinaar- ja ühiskondliku mõjutamise vahenditega“.

Töödistsipliini seaduste rakendamise algus Eestis

Eestis polnud tööpõlgurite ja hulkurite karistamine võõras teema. Otse vastupidi – 1930. aastate lõpul oli selle valdkonna asjakorraldus mõneti sarnane NSV Liidu omale. 1938. aasta seadus võimaldas pooleks kuni kolmeks aastaks jaoskonnakohtuniku otsusega sundkorras töölaagrisse saata tööealisi ja tööjõulisi isikuid, kes „tööpõlgamise pärast tööta ja eluülpidamisallikata ümber hulguvad“, samuti neid, kes raiskasid oma sissetuleku alkoholi või narkootikumide peale sel määral, et sattusid ise või sattusid nende ülalpeetavaks viletsusse.³² Siseministeeriumi Vangimajade Talitusele alluv tööpõlgurite töölaager avati Harkus 1. augustil 1938 ja esimese aasta jooksul paigutati sinna 142 meest (naisi ruumipuudusel vastu ei võetud).³³ Laagrisse saatmist rakendati ka poliitilistel põhjustel – teada on isikuid, kes saadeti sinna Nõukogude korra ülistamise eest või lugupidamatu suhtumise pärast Eesti valitsusse või riigikorda.³⁴ Pärast Eesti okupeerimist hakkas ka uus võim töölaagrit ära kasutama. Selleks muudeti 1940. aasta suvel töölaagrite seadust, andes ka sisekaitse ülemale õiguse inimesi töölaagrisse saata (see õigus oli tal tegelikult ka varem, aga uues olukorras kinnitati see igaks juhuks üle).³⁵ Juulist septembri lõpuni saatis sisekaitse ülem Harald Habermann pooleks kuni poolteiseks aastaks Harku laagrisse vähemalt 19 meest, põhjuseks märgiti enamiku puhul „tööpõlgur“.³⁶ 1941. aasta suvel, kinnipida-

misasutuste evakueerimisel Nõukogude tagalasse sattus osa neist Siberi vangilaagritesse.³⁷

Nõukogude seaduste vaimus akte harkas okupatsiooni edenedes veelgi tulema. 8. augusti määrusega keelas siseminister Maksim Unt „tööta ümberhulkuvate isikute“ viibimise Tallinnas ja Harjumaal. Need, kes viie päeva jooksul ise ei lahkunud, tuli sisekaitse ülemal korraldusega sundkorras välja saata.³⁸ Tähelepanu hakati pöörama ka töödistsipliinile. Näiteks käskis kergetööstuse rahvakomissar Arnold Veimer oktoobris hakata koostama eraldi kuuaruandeid, kuhu tuli märkida tööluusid, hilinemised ja omavolilised töölt lahkumised – s. t. teod, mida NSV Liidus karistati 26. juuni seaduse järgi.³⁹

Mis puutub aga 26. juuni seadusesse endasse, siis selle kohaldamisest Eestis aastatel 1940–1941 pole õnnestunud näiteid leida. NSVL kohtu rahvakomissar tõstatas küsimuse 1941. aasta veebruaris Stalinile saadetud kirjas, kus ta nentis, et seadust Baltikumis kuskil ei rakendata, aga oleks vaja, sest töödistsipliiniga on probleeme (näiteks tõi ta joomise ja tööluusid Leedu raudteel).⁴⁰ Küsimus jõudis 29. mail EK(b)P KK büroosse, mille koosolekul nenditi töödistsipliini väga halba olukorda Eesti ettevõtetes – luuse tegid 10–12% töölistest, märtsikuus vallandati 7% töölistest ja metsatööstuses oli kaadri voolavus koguni 28%. Büroo nõudis otsustavate meetmete rakendamist ja ülejäänud NSV Liiduga sarnaste, aga leebemate karistustega seaduste kehtestamist. Tööstörsid kästi likvideerida 3. juuniks, tööraamatute väljastamine lõpule viia

³² Tööpõlgurite töölaagri seadus, 07.07.1938. – Riigi Teataja (RT), 1938, nr. 62, art. 614; 1939, nr. 14, art. 94.

³³ U. Ilm. Tööpõlgurid Harkus. – Politsei 1998, nr. 5, lk. 10–11.

³⁴ Näiteks saadeti Efim Dobrjakov 1939. aasta sügisel tööpõlgurite töölaagrisse Nõukogude korra ülistamise, Richard Rosenfeldt 1940. aasta kevadel aga lugupidamatuse avaldamise pärast Vabariigi Valitsuse ja riigikorra vastu. Mõlemal mehel oli püsiv töökoht olemas. (ERA, f. 852, n. 1, s. 1525; 1709)

³⁵ Kohtuministrile saadetud tööpõlgurite töölaagrite seaduse kaotamise seaduse projekt, 27.06.1940, ERA, f. 989, n. 1, s. 2539; Tööpõlgurite töölaagri seaduse täiendamine, 09.08.1940. – RT, 1940, nr. 99, art. 978.

³⁶ Elamispiirkonna kitsendamise ja karistatud isikute nimestik, 1938–1940, ERA, f. 852, n. 1, s. 16. Eelmise sisekaitse ülemal poolt Lasnamäe vangimajja paigutatud prostituudid käskis Habermann aga vabastada. (Teatis Lasnamäe vangimaja direktorile, 24.08.1940, ERA, f. 852, n. 1, s. 3767)

³⁷ P. Kaasik. Nõukogude Liidu poliitilistest repressioonidest Eesti kodanike vastu pärast Nõukogude Liidu–Saksamaa sõja puhkemist 22. juunil 1941. – Akadeemia 2006, nr. 5, lk. 970–978.

³⁸ Siseministri määrus, 08.08.1940. – RT, 1940, nr. 99, art. 993. Teada on ka üksikuid selle määruse alusel väljasaadetuid.

³⁹ Kergetööstuse rahvakomissari käskkirj nr. 117, 18.10.1940. – ENSV Teataja, 1940, nr. 29, art. 345.

⁴⁰ Rõtskov Stalinile ja Molotovile, 22.02.1941. – Võimatu vaikida. I. Tallinn, 1996, lk. 752.

6. juuniks ja tööraamatute väljastamine range kontrolli alla võtta. 7. juuni koosolekul tunnistas büroo ekslikuks ENSV RKN-i tegevuse, kes oli lagedale tulnud seaduseprojektiga töödistsipliini rikkumiste likvideerimise meetmete kohta ja tunnistas hädavajalikuks NSV Liidu 26. juuni seaduse kehtivuse laiendamise ENSV territooriumile. ÜK(b)P KK-le ja NSVL RKN-ile otsustati esitada vastav palve.⁴¹

Eesti rahva õnneks see küsimus sõja puhkemise tõttu enam Moskva võimuorganite päevakorda ei jõudnud. Tegelikult on kogu see lugu mõneti segane, sest seadus ise oma kehtivusala ei piiranud, nii et ENSV liidendamise NSV Liidu koosseisu hakkas see siin kehtima (NSV Liidu konstitutsiooni järgi kehtisid NSV Liidu seadused ühtviisi kõigi liiduvabariikide territooriumil). Seega seadust lihtsalt ei osatud või ei tahetud kohaldada. Üks põhjus oli küllap selles, et rahvakohtute – nemad pidanuks seda seadust peamiselt kohaldama – moodustamine algas 1940. aasta lõpul, aga töö tegelik käivitamine vältas kaadriprobleemide tõttu mitu kuud (samast nõuti alustavatelt rahvakohtutelt kohe ka aruandeid 26. juuni seaduse asjade menetlemise kohta ning 1941. aasta alguses kinnitatud ja eesti keeldegi tõlgitud ja kohtutele saadetud juhendis õpetati, kuidas seda teha; aga kirjutada polnud neisse aruannetesse midagi).⁴² NKVD erinõupidamisel aga, kes samuti oleks saanud nimetatud seaduse alusel inimesi süüdi mõista, olid käed niigi tööd täis ja kriminaalkoodeksi paragrahve, mida kasutada, leidis piisavalt.

Sõjajärgse aja kohta on andmeid rohkem ja ehkki n.-ö. täielikku komplekti aruandeid pole õnnestunud leida, saame ettekujutuse

eriliigiliste kohtuasjade menetlemise ulatusest. Prioriteetsete valdkondade hulka kuulusid majanduskuriteod (puskariajamine ja spekulatsioon, ennekõike aga riigivara riisumine, eriti alates 1947. aastast, kui anti vastav eriseadus ja kriminaalasjade arv kahekordistus), aga tähelepanu pöörati ka rasketele isikuvastastele kuritegudele ja huligaansusele.⁴³

1940. aastate teisel poolel pöörati suurt tähelepanu ka riiklike kohustuste mittetäitmise asjadele, eriti metsatöökohustusele, mis oli aktuaalne üksiktalupidamise likvideerimiseni 1940. aastate lõpul. Metsatöökohustuse mittetäitmise eest võidi Vene NFSV kriminaalkoodeksi §61 (koormatiste, üleriiklike ülesannete või üleriikliku tähtsusega tööde teostamise täitmisest keeldumine) alusel vangi mõista kuni kaheks aastaks, millele tihti lisandus ka asumisele saatmine. Seda paragrahvi rakendati ka poliitilistel eesmärkidel – üksiktalude, eriti nn. kulakutalude olukorra raskendamiseks ja seeläbi kollektiviseerimise kiirendamiseks. Selliste kriminaalasjade arv kasvas vastavalt sellele, mida raskemaks läks kollektiviseerimise surve all oma olemasolu eest võitlevate talude olukord. 1948. aastal moodustasid §61 järgi kvalifitseeritud asjad ENSV kõigest kriminaalasjadest 20% (üle 2100 asja), millest rohkem oli ainult riigivara riisumise asju (ligi 25%).⁴⁴ Täpsete andmete puudumisel võib töökohustuse mittetäitmise eest vabadusekaotusega karistatud inimeste hulka hinnata umbes 3000-le, kellest enamik läks vangi metsatöökohustuse mittetäitmise eest.⁴⁵

Töödistsipliini asjade kohta koostati vähem üldistusi ja statistikas peitusid nad sageli kategooria „muud kuriteod“ all.⁴⁶

⁴¹ EK(b)P KK büroo määrus „O sostojanii trudovoj discipliny na predpriyatijax i učereždenijax ÈSSR“, 29.05.1941, ERAF, f. 1, n. 4, s. 78, l. 96–97; EK(b)P KK büroo protokoll nr. 10, 07.06.1941, ERAF, f. 1, n. 4, s. 71, l. 90–91.

⁴² NSVL kohtuorganite statistilise aruandluse juhend, 10.01.1941, ERA, f. R-1322, n. 1, s. 1, l. 44.

⁴³ Politiko-ökonomičeskaja karakteristika ÈSSR po sostojaniju na 1. janvarja 1950 goda, ERAF, f. 17SM, n. 4, s. 102, l. 52.

⁴⁴ Pojasnitel'naja zapiska, 17.01.1949, ERA, f. R-984, n. 3, s. 37, l. 4.

⁴⁵ Vt. lähemalt: I. Paavle. Sovietisation of agriculture. – Estonia since 1944. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Tallinn, 2009, lk. 68–78.

⁴⁶ Tüüpilistes statistilistes aruannetes jaotati kriminaalasjad vastavalt „uurimisliinile“ – eraldi olid isiku- ja varavastased kuriteod, millega tegeles kriminaaljälituse osakond, ning majanduskuriteod, millega tegeles SOR-VVO (Sotsialistliku Omandi Riisumise Vastase Võitluse Osakond). Kolmanda „liini“ moodustasid „muud kuriteod“, kus all reeglina näidati liikluskuritegusid ja passirežiimi rikkumist. Siia kuulusid ka parasiitluse asjad, nagu hulkurlus ja töökohustuse täitmisest keeldumine, mida sageli eraldi välja ei toodud ja mis käisid alajaotuses omakorda „muude kuritegude“ alla.

1945. aasta rahvakohtute aruandluses ega kriminaalstatistikas ei pööratud töödistsipliini asjadele tähelepanu ja ka kahe järgmise aasta kohta on vähe andmeid. Samas hakati üha rohkem teadvustama ka neid probleeme, mille lahendamiseks 26. juuni seadus oligi mõeldud. Näiteks raporteeris ENSV sise-minister Aleksander Resev, et 1946. aasta IV kvartalis oli ilma passi ja sissekirjutuseta tööle võetud vähemalt 2000 inimest ning Tallinna miilits saatis ainuüksi oktoobri ja novembri jooksul linnast välja ligi 400 dokumentideta isikut, kelle seas oli palju ettevõtetest deserteerinuid.⁴⁷ Probleemi see muidugi ei lahendanud, sest tööjõupuuduse tõttu võeti ühest kohast välja saadetud inimesed mujal kohe tööle. Juurteta inimeste probleem oli seotud ka kuritegevuse kasvuga – miilits pidas pidevalt arvet kurjategijate üle, kellel puudus kindel töö- ja elukoht, ning aastail 1945–1950 registreeriti selliseid üle 10 000 (sh. ainuüksi 1947. aastal ligi 3300), kellest vähemalt poole moodustasid illegaalsed sissetändajad.⁴⁸ Lisaks on väga võimalik, et töödistsipliini asjade tähtsustamist nõudis mõni Moskvast tulnud juhis, milliseid saadeti igal aastal kümnete kaupa, nii et „õige“ juhise arhiivist ülesleidmine on suuresti õnne küsimus.

Rahvakohtute registrid näitavad, et 26. juuni seadust hakati tasapisi rakendama 1946. aastast ja kuni 1951. aastani oli selleliigilisi asju mõnevõrra igal aastal kõikides kohtutes.⁴⁹ Kohtuministeeriumi andmetel tuli 1948. aasta juulist 1949. aasta märtsi lõpuni rahvakohtute menetlusse ligi 500 26. juuni seaduse järgi kvalifitseeritud asja, menetleda jõuti 434 asja ja süüdi mõisteti 399 inimest, neist 1/3 töölt omavoliliselt lahkumise ja 2/3 tööluusi eest. Kõige rohkem oli neid asju Valgas, Tartus, Narvas ja Tallinnas. Õigeaks mõisteti alla

5% kohtualustest, süüdimõistetutest viien-diku moodustasid naised ja veidi üle kolmandiku eestlased. Kõige rohkem karistati liht-töölisi (28%) ja raudteelasi (13%). Enamikku karistati esmakordselt ja suurem osa oli oma viimasel töökohal töötanud alla poole aasta, ehk tegemist oli nn. jooksikutega. Kõigile luusuritele määrati karistuseks parandusli-kud tööd ja omavoliliselt lahkujatest üle 75% pandi vangi (neile tegelikult paranduslikke töid määrata ei saanud, aga kohtud tegid seda siiski, mida toodi välja eksliku ja liiga leebe kohtupraktika näitena).⁵⁰

Kokkuvõttes võib 26. juuni seaduse alusel süüdimõistetute hulka hinnata keskmiselt 500 inimesega aastas ja sõjajärgsetel aastatel kuni 1951. aasta seadusemuudatuseni kokku kuni 3000 inimesega, kellest kuni kolmandikku karistati vabadusekaotusega. 26. detsembri 1941. aasta seaduse alusel sõjatööstuse ette-võtetest deserteerimise eest karistatute hulka võib Eestis hinnata mõnesajani, näiteks tabati 1945. aastal ENSV siseasjade rahvakomissa-riaadi andmetel 205 desertööri.⁵¹

1948. ja 1951. aasta parasiitide seadused

Sõja järel oli enamik sõjaeelsetest seadustest endiselt jõus, aga nende rakendamise hoog mõnevõrra pidurdunud. Peagi aga tõsteti küsimus taas päevakorrale ja 1948. aastal algas uus kampaania. Algatus tuli Ukraina NSV parteijuhilt Nikita Hruštšovilt, kes oli hädas kolhoosivaenuliku talurahvaga. (Sõja ja sellele vahetult järgnenud aastatel toimus NSV Liidus aktiivne üksiktalude taastamine, millele režiim vastas uue kollektiviseerimis-kampaaniaga.) Tahtes karistada kolhoosidest lahkunud või neis halvasti ja vastumeelselt

⁴⁷ Resev Karotammele, Veimerile ja Jefremovile, 07.01.1947, ERAF, f. 1, n. 5a, s. 34, l. 32–34.

⁴⁸ Cifrovye svedenija ob itogax operativno-sledstvennoj raboty organov milicii [forma no. 6], ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 4; 5; 8; 12; ERAF, f. 1, n. 72, s. 74, l. 13. Sissetännanute suurele osakaalule viitab asjaolu, et vaevalt kolmandik kõigist tabatud kurjategijatest olid eestlased.

⁴⁹ Näiteks Viljandi rahvakohtutest käis aastail 1946–1951 läbi 16 ja ühest Tartu linna rahvakohtust 1947–1950 14 26. juuni seaduse järgi kvalifitseeritud kriminaalasja (EAA, f. M-558, n. 1, s. 59 ja 60; EAA, f. T-259, n. 1, s. 73; 117; 232; 292; 356; 597; 603; 609; 616; 622).

⁵⁰ Obzor sudebnoj praktiki, ERA, f. R-984, n. 3, s. 27, l. 79; s. 28, l. 2; Ülevaade kriminaalasjade lahendamisest ENSV rahvakohtutes NSVL ÜNP 26. juuni 1940. a. seadluse järgi, 08.04.1949, ERA, f. R-984, n. 3, s. 32, l. 29–37.

⁵¹ Otčet ob itogax raboty narkomata vnutrennyx del ËSSR za 1945-j god, ERAF, f. 17SM, n. 4, s. 40, l. 18.

töötavaid talupoegi, hakati neid käsitlema parasiitidena. Seaduse järgi võimalik karistus – 6 kuud paranduslikke töid – ei andnud Hruštšovi sõnul parasiitidega võitlemisel tulemusi ja ta tegi ettepaneku rakendada karmimaid sanktsioone, andes kolhoosidele õiguse „kuritegelikud parasiidid“ rahvakoosoleku otsusega Ukrainast välja saata. Eeskujuna viitas Hruštšov seejuures tsaariaegsele seadusele, mis lubas maakogukondadel kohalikku heaolu ja turvalisust ohustavaid isikuid välja saata,⁵² aga selline praktika polnud ka NSV Liidus uus – 1920. aastate lõpul rakendati kulaklike majapidamiste külakoosolekutel kindlaks määramise meetodit, mida Stalin olevat nimetanud „Uurali-Siberi“ meetodiks. Rahvakoosoleku otsusega sai ka kolhoosist liikmeid välja heita, mille kohta on näiteid ka Eestist.⁵³ Ühiskondliku karistamise meetodit rakendati veel seltsimehelike kohtute kujul.⁵⁴

Hruštšovi ettepaneku alusel anti 21. veebruaril 1948 NSVL ÜNP seadlus, mis käsitles ainult Ukrainat. Et uus praktika riigijuhtidele meeldis, kehtestati 2. juuni 1948. aasta seadlusega samasugune kord üle NSV Liidu, v. a. Baltikumis, Moldaavia NSV-s ning Ukraina

ja Valgevene lääneosas.⁵⁵ 1939.–1940. aastal annekteeritud alad jäeti seaduse mõjualast välja, mis tulenes ilmselt sellest, et seal oli väga vähe kolhoose.⁵⁶ Pealegi oli neis piirkonnas võetud suund märksa karmimate meetmete rakendamisele – 1947. aastal küüditati Lääne-Ukrainast 75 000 „bandiitide“ pereliiget; 21. veebruaril 1948 aga andis NSVL MN määruse nr. 417-160ss, mille alusel viidi mai-kuus Leedus läbi esimene massiküüditamine ja saadeti Siberisse üle 40 000 inimese.⁵⁷

21. veebruari ja 2. juuni seaduste järgi kuulusid tööst keelduvad parasiidid ja töödistsipliini rikkujad kolhoosi või küla rahvakoosolekul lihthäälteenamusega vastu võetud ja rajooni täitevkomitee (TK) poolt kinnitatud otsusega 8 aastaks väljasaatmisele „kaugematesse piirkondadesse“ (õigus taotleda koju naasmise luba tekkis 5 aastat pärast väljasaatmist). Pereliikmetel oli õigus väljasaadetule vabatahtlikult järgneda.⁵⁸ Ukrainast saadeti pärast 21. veebruari seaduse vastuvõtmist esimese poolteise kuu jooksul välja üle 2000 inimese (nende seas võis olla ka muid „vaenlasi“, näiteks eelmistest küüditamistest pääsenud „bandiitide“ pereliikmeid). 2. juuni

⁵² Zapiska N. S. Xruščeva I. V. Stalinu on neobxodimosti prinjatija zakona o vyselenii iz dereven' „vrednyx elementov“, mitte hiljem kui 10.02.1948. – Politbjuro CK VKP(b) i Sovet Ministrov SSSR, 1945–1953. Moskva, 2002, lk. 250–253.

⁵³ Toon näiteks ühe juhtumi, mis ühendas endas tollased poliitilised olud ja 1948. aasta seaduste vaimu. 1951. aastal heideti üldkoosoleku otsusega Aa külas elav Mathilde Neitsof kolhoosist välja selle eest, et tema pere liikmed olid „kolhoosi tööst sihilikult kõrvale hoidnud“ ja ka ta ise pere ainsa kolhoosnikuna ei suutnud nõutavat arvu normipäevi välja töötada. Lisaks oli naise poeg olnud Saksa sõjaväes ja hiljem relvi varjanud. Väljaheitmise tegelik põhjus oli aga hoopis selles, et poeg koos kaaslastega tabati Eestist meritsi põgenemise katsel (Kolhoosi „Ühiselu“ üldkoosoleku protokoll, 25.08.1951, LVMA, f. 244JV, n. 1, s. 49, l. 27–29; Uurimistoimik, ERAF, f. 129SM, n. 1, s. 4610).

⁵⁴ 1938. aasta ÜK(b)P KK, NSVL RKNi ja ÜAÜKNi ühismäärus määratles seltsimehelike kohtute pädevuse, kuhu kuulusid töölehilinemised, hoolimatu suhtumine sotsialistlikusse omandisse, halvavaliteediline töö, pisivargused ettevõttes jne. Karistustena nähti ette hoiatus, avalik laitus või trahv. Vallandamise otsust seltsimehelik kohus teha ei saanud, kuid võis esitada vastava taotluse ametiühingukomiteele või ettevõtte juhtkonnale. (S. Golunski, D. Karev. Kohtukorralduse õpperaamat. Tartu, 1941, lk. 274–279)

⁵⁵ V. P. Popov. Neizvestnaja iniciativa Xruščeva (o podgotovke ukaza 1948 g. o vyselenii krest'jan). – Otečestvennye arxiv, 1993, nr. 2, lk. 31–33.

⁵⁶ Kollektiviseerimiskampaania oli käivitatud 1947. aastal. Et aga esialgu püüti moodustada eeskujulikke kolhoose vabatahtlikkuse alusel, oli veel 1949. aasta alguseks kolhoosidesse ühinenud vaid 3,9% Leedu, 8% Läti ja 5,8% Eesti kolhoosidest. (J. Zubkova. Baltimaad ja Kreml 1940–1953. Tallinn, 2009, lk. 132)

⁵⁷ A. Rahi-Tamm. Küüditamine Nõukogude repressiivpoliitika komponendina. – Uuemaide aspekte märtsiküüditamise uurimisest. Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsi materjale. Tallinn, 2009, lk. 24, 31.

⁵⁸ Ukaz PVS SSSR „O vyselenii v otdalennye rajony lic, zlostno ukлонjajuščixsja ot trudovoj dejatel'nosti v sel'skom xozyajstve i veduščix antiobščestvennyj, parazitičeskij obraz žizni“, 02.06.1948. – Otečestvennye arxiv, 1993, nr. 2, lk. 37–38; Postanovlenie Soveta Ministrov (SM) SSSR nr. 1841-730s, 03.06.1948. – Politbjuro CK VKP(b), lk. 255–256.

seaduse põhjal saadeti 1948–1953 Siberisse eriasumisele (*specposelenie*) üle 33 000 Nõukogude inimese, neist üle 27 000 n.-ö. esimese lainena 1948. aasta jooksul, kellele vabatahtlikult järgnes üle 13 000 pereliikme. Nendest nn. ukaznikutest enamiku moodustasid kolhoositalupojad, kes ei suutnud ära teha nõutavat hulka normipäevi.⁵⁹ Väiksemas matus jätkus inimeste kolhoosidest väljasaatmine kuni 1960. aastate alguseni.⁶⁰

1948. aasta seadus, ehkki see Eestit otseselt ei puuduta, on meie teema seisukohalt tähtis dokument, sest see oli esimene nn. parasiitidevastane seadus, milles sisaldasid edaspidi keske koha omandanud mõisted ja meetodid. Seniste mõistete, nagu „ÜKT-st keeldujad“ ja „ühiskondlikult ohtlikud elemendid“ kõrval tuli käibeel termin „ühiskonnastavastane, parasiitlik eluviis“ ja kasutusele võeti nende rahvakoosoleku otsusega karistamise meetod.

Kui 1948. aasta seadus hõlmas ainult maarahvast, siis selle analoogina 23. juulil 1951 antud seadlus „Abinõudest võitluses ühiskonnastavastate, parasiitlike elementidega“ tähistas kampaania algust linnades, kus miilits asus jälitama kerjuseid ja hulkureid, kelle hulk sõja ja 1946.–1948. aasta näljahäda tagajärjel oli kasvanud 2–3 miljonini (täpseid arve pole olemas, sest arvestust hakati kerjuste kohta pidama alles sellesama seaduse nõudel). Seaduse peamine eesmärk oli suuremate linnade puhastamine „parasiitidest“. Korduvalt tabatud ehk „kuritegelikud“ parasiidid tuli kuni viieks aastaks saata eriasumisele (*specposelenie*) NSV Liidu äärealadele ja seal kohustuslikus korras tööle rakendada. Erinevalt 1948. aasta seadusest oli otsuste tegemise õigus aga üksnes rahva-kohtutel.⁶¹

Seaduse massilist rakendamist järgneva mõne aasta jooksul on käsitletud kerjuste-vastase kampaaniana (on oletatud, et seadust rakendati ka muude kategooriate vastu, aga näidete varal pole seda tõestatud).⁶² NSVL MVD andmetel tabati 1951. aastal NSV Liidu režiimipiirkondades (s. t. linnades ning raud- ja veeteedel) ligi 108 000, 1952. aastal ligi 157 000 ja 1953. aastal üle 182 000 „kerjuse“. Nendest 70% moodustasid sõja- või tööinvalidid ja 20% ajutiselt raskustesse sattunud inimesed, samas kui nn. professionaalseid kerjuseid oli 10% ja töövõimelisi kodanikke oli ainult 3% tabatute üldarvust. Paljud tabati korduvalt, näiteks Leningradis registreeriti üle 2000 kerjuse, keda oli tabatud kuni viis korda, ja leidis selliseidki, keda oli kinni võetud 30 korda. (Et neid üldse korduvalt tabati, s. t. et nad ei olnud saadetud „kaugematesse piirkondadesse“, näitas miilitsa võimetust seaduse täitmisel, mida MVD ka ise tunnistas.)⁶³ Kerjuste arv NSV Liidus vähenes 1950. aastate keskpaigaks küll 0,5–1 miljonini, mis aga tuleb panna üldiselt paranenud toitlusalukorra, mitte kampaania arvele, sest selle käigus rakendatud meetmed olid suunatud inimeste karistamisele, mitte nende olukorra parandamisele (määrused nõudsid küll ka invalidide- ja vanadekodude rajamist, aga see kulges väga vaevaliselt).⁶⁴

1951. aasta seadus, erinevalt oma 1948. aasta eelkäijast, ei teinud Baltikumile erandit. Eestis polnud 23. juuli seaduse mõju siiski märgatav, mille põhjus seisneb eelkõige sihtgrupi vähesuses. Selles mängis oma osa asjaolu, et Baltikumis kehtis erinevalt ülejäänud NSV Liidu maapiirkondadest juba 1947. aastast passirežiim ja omaalgatuslik sisse- ränne oli seetõttu keerulisem. Kampaania

⁵⁹ V. P. Popov. Neizvestnaja iniciativa Xruščeva, lk. 31; Spravka otdela specposelenij MVD SSSR o specposelencax, vyselennyx po ukazu ot 2 ijunja 1948 g., 23.03.1953. – Otečestvennyye arxivy, 1993, nr. 2, lk. 38.

⁶⁰ M. A. Beznin, T. M. Dimoni. Povinnosti rossijskix kolhoznikov v 1930–1960-e gg. – <http://istfak-vgpu.ru/beznin3.pdf> (avaldatud ka: Otečestvennaja istorija, 2002, nr. 2, lk. 96–111).

⁶¹ V. F. Zima. Golod v SSSR 1946–1947 godov. Proisxoždenie i posledstvija. Moskva, 1996, lk. 217.

⁶² V. F. Zima. Golod v SSSR, lk. 217, 223; Š. Ficpatrik. Parazity obščestva, lk. 241.

⁶³ Doklad MVD SSSR v Presidium CK KPSS o merax po predupreždeniju i likvidacii niščennstva, 20.02.1954. – <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007415> [28.11.2014].

⁶⁴ V. F. Zima. Golod v SSSR, lk. 217, 223.

tuli sellegipooldest ka Eestis läbi mängida ja nii võttis ENSV MN vastu määruse töö tugevdamisest kerjamise likvideerimisel, milles jagati ülesandeid eelkõige sotsiaalkindlustuse asutustele, kes pidid kerjustele tööd leidma, arendama invaliidide koöperatsiooni jms. Miilits pidi kerjused tänavatelt ära koristama ja toimetama nad sugulaste hoole alla, viimaste puudumisel aga üle andma sotsiaalkindlustuse organitele, kes pidid töövõimelised tööle ja töövõimetud hoolekandeesutusse suunama.⁶⁵

Kampaania mõjul sisaldus kriminaalstatistikas mõnda aega uus rida, kus näidati 23. juuli seaduse alusel menetletud asju. Miilitsa andmetel arreteeriti Eestis 1952. aastal selle seaduse alusel ainult kuus inimest, kellest kahe osas tehti ka väljasaatmisotsus (aruandes on karistusliikide kohta vastav veerg: sundasumine (*ssylka*), väljasaatmine (*vysylka*) või eriasumine (*specposelenie*)), ehkki väärrib rõhutamist, et need on kogu aasta jooksul kaks ainsat kohtuorganite või erinõupidamise poolt määratud sellist karistust. 1953. aastal selleliigilisi asju ei olnud ja 1954. aastal oli kolm.⁶⁶ Ühe süüdimõistetu kohta teame ka detaile, sest ta on – nähtavasti küll eksikomabel – sattunud poliitiliste paragrahvide alusel kriminaalkorras karistatute kartoteeki: 1939. aastal Jaroslavli linnas sündinud ilma kindla töö- ja elukohata Vladimir Kuftõrev arreteeriti 10. oktoobril 1951 Eesti raudtee MGB valvevalitsuse töötajate poolt ja saadeti 23. juuli seaduse alusel erinõupidamise otsusega eriasumisele (*specposelenie*) Jakuutiasse.⁶⁷ See kirjeldus sunnib järeldama, et midagi poliitilist siin mängus polnud ja tegu oli rongis tabatud ebaseadusliku sisserändaja ehk nn. kotipoisiga.

Samas langes kerjuste kampaania algus ajaliselt kokku eespool käsitletud 14. juuli 1951. aasta seadusega, millega muudeti 1940. aasta 26. juuni seadust. Neid kahte 1951. aasta seadust tulebki vaadelda sama kampaania osistena: üks käsitles kerjuseid, kes tuli välja saata, ja teine töödistsipliini rikkujaid, kes tuli kinni panna.

14. juuli töödistsipliini seadust kohaldati palju rohkem kui 23. juuli oma. Vahetult uue seaduse jõustumise järel, 1951. aasta teisel poolaastal mõisteti selle alusel süüdi 126 inimest, sh. 74 tööluusi ja 52 töökohalt omavolilise lahkumise eest. 18 inimest läks 2–4 kuuks vangi, 107 määrati paranduslikele töödele ja üks sai tingimisi karistuse. Kui uskuda miilitsa kogutud andmeid, oli asjaga tegelemiseks põhjust rohkem kui küll – tööluuse registreeriti ENSV tööstusettevõtetes 1951. aastal üle 120 000 inimtööpäeva (see sarnaneb olukorrale, kus ühe suure tööstusettevõtte kogu kollektiiv ehk 500 töölist puudub töölt terve aasta). Tegelik arv oli ilmselt veelgi suurem, sest vaevalt iga viimane kui luus kirja pandi. Omavolilisi lahkumisi registreeriti 1951. aastal üle 1600, neist kolmveerand teisel poolaastal, mis oli ilmselt tingitud seadusemuudatusele järgnenud intensiivsest kontrollist, nagu see oli iseloomulik kõikidele kampaaniatele.⁶⁸

Kampaania kulmineerus 1952. aastal, mil ENSV rahvakohtud menetlesid üle 2000 töödistsipliini kriminaalasja ja karistasid hinnanguliselt 1800 inimest, saates neist u. 300 vangi. (NSV Liidus tervikuna karistati sel aastal vabadusekaotusega ligi 180 000 inimest ja paranduslike töödega ligi 150 000 inimest.⁶⁹) 1953. aasta arvud olid eelmise aasta omadele ligilähedased ning tööluusi ja omavolilise lah-

⁶⁵ ENSV MN määrus nr. 052 „Ob usilenii raboty po likvidacii i predupreždeniju niščenstva“, 14.07.1951, ERA, f. R-1, n. 5, s. 267, l. 79–81.

⁶⁶ Cifroye svedenija o rezul'tatax operativno-sledstvennoj raboty organov milicii [forma no. 12], ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 50, l. 35; s. 67, l. 36; s. 131, l. 8, 21. 1952. aasta aruandes on rida „ühiskonnavastane parasiteeriv eluviis vastavalt 23. juuli 1951. aasta seadlusele“ ja 1953.–1954. aasta aruannetes rida „kerjamine ja hulkurlus vastavalt 23. juuli 1951. aasta seadlusele“.

⁶⁷ Poliitiliste paragrahvide alusel kriminaalkorras karistatud isikute tähestikuline kartoteek, ERAF, f. 130SM, n. 2, s. 1, jrk. nr. 16737.

⁶⁸ Spravka o rabote narodnyx sudov ÈSSR za 1951 god, 15.03.1952; Spravka, 13.08.1952, ERA, f. R-984, n. 3, s. 73, l. 40; 86.

kumise asju oli mõlemal aastal umbes võrd-selt. Aasta viimases kvartalis moodustasid 14. juuli seaduse kohtuasjad juba veerandi kõigest ENSV kriminaalasjadest. Süüdimõistetutest ligi pooled töötasid tööstusettevõtetes ja ligi veerand ehitusorganisatsioonides. Naisi oli karistatutest 15–20%.⁷⁰

14. juuli seaduse kohaldamine jätkus ka 1954. ja 1955. aastal täie hooga. 1954. aasta I kvartalis menetlesid kohtud üle 500 töödistsipliini kriminaalasja ja mõistsid süüdi 450 inimest, kellest 73 pandi vangi. Seejuures oli oluliselt suurenenud omavoliliselt lahkumise asjade osakaal, ületades 2/3 (see tendents algas juba 1953. aasta lõpul). Stalini-järgsed muutused õigussüsteemis pigem soosisid töödistsipliini asjade esilekerkimist. Kui 1954. aasta keskel kehtestati üleliiduliselt rahvakohtute jaoks uued „lihtsustatud“ aruandevormid, säilisid neis eraldi read 14. juuli kriminaalasjade kohta. Ka näiteks Viljandi rahvakohtute registrites, kus sisaldub aastast 1951–1956 umbes 160 sellist asja, torkab nende suur osakaal silma just 1954. ja 1955. aastal.⁷¹ Kokku mõisteti 14. juuli seaduse alusel selle kehtimise ajal, aastatel 1951–1956, Eestis süüdi hinnanguliselt 5000 inimest, kellest ligi 1000 pandi vangi.

Kaua ei lasknud end oodata ka uus suur parasiitidevastane kampaania, sest NSV Liidu etteotsa tõusnud Nikita Hruštšov jätkas oma Ukrainas hautud plaani elluviimist.

(järgneb)

Artikkel on valminud Haridus- ja Teadusministeeriumi toel. (Haridus- ja Teadusministeeriumi ja SA Eesti Mälu Instituudi vaheline leping nr. 10.1-8.1/14/828).

⁶⁹ D. Filtzer. Soviet workers and late stalinism, lk. 159.

⁷⁰ Ülevaated ENSV rahvakohtute töö praktikast, 1952–53, ERA, f. R-984, n. 3, s. 72, l. 108–109; s. 82, l. 29–30; s. 86, l. 7.

⁷¹ Ülevaated ENSV rahvakohtute töö praktikast, 1954, ERA, f. R-984, n. 3, s. 92, l. 130; ENSV kohtuministeeriumi ringkiri, 22.07.1954, EAA, f. 265, n. 1, s. 369, l. 34; Viljandi rajooni rahvakohtute kriminaalasjade registrid, 1951–56, EAA, f. M-558, n. 1, s. 59–63.